

Мирослав Савковић

ЦЕНЗУРА КИНЕМАТОГРАФИЈЕ У СРБИЈИ 1941–1944

Потреба за цензурисањем кинематографије, стара готово колико и она сама, потиче из спознаје великих могућности филма да снажније него било која уметност или средство масовне комуникације пре њега, делује на свест великог броја људи, али и из неодољиве потребе, пре свега чинилаца тзв. друштвенополитичке моћи, да те могућности најцелисходније искористе. Цензуру са становишта предмета ваља посматрати двојачко: прво, предмет цензуре су **филмови**, и друго, цензурише се **укупна кинематографска делатност** (производња, промет и приказивање филмова, као и многобројне допунске кинематографске делатности). Тек овако, шире схваћена и продубљеније анализована, цензура нам се представља у својој пуној темељитости, свеобухватности и делотворности. С обзиром на природу филма (дела) као кинематографског производа, поједностављено свођење цензуре на контролу **садржине филмских остварења** једнострано је и погрешно, јер није у складу с објективном реалношћу историјског процеса развитка кинематографије и филмске уметности који је за нама. Цензори су током протеклог века стално имали на уму чињеницу да пун успех могу постићи тек ако контролишу процес производње, промет и приказивање филмова, једнако оштро као и њихову садржину. Зависно од времена и простора у којем је примењивана, цензура је била више или мање успешна, али, шире расправе о томе превазилазе оквир и потребе овога саопштења.

Истражујући кинематографске делатности током II светског рата у Србији пронашао сам више дипломатичких историјских извора који сведоче о цензури кинематографије. Овом приликом издвојићу само неколико најзначајнијих примера који ће, верујем, добро илустровати основне начине спровођења цензуре – „сталне пратиље и татора кинематографије” још од њених почетака.

Цензура кинематографије у Србији током II светског рата практично је спровођена на два начина: **директно** – правним актима којима је непосредно законски регулисана, али и **индиректно** – тако што је њено вршење проистицало из начина на који је кинематографска

делатност макроорганизована. У оба случаја, што је посебно карактеристично за део Србије под немачком окупацијом, цензура је била врло строга.

Неколико недеља после шестоаприлског бомбардовања Београда и слома Краљевине Југославије, немачке окупационе власти преузеле су контролу над свим облицима кинематографских делатности: донето је више прописа, а њихова садржина сведочи о намери Немаца да ову важну културну и, што је у рату посебно значајно, пропагандну делатност, из разумљивих разлога, стално и делотворно држе под контролом. Министарски савет с Миланом Недићем на челу (тзв. Недићева влада), такође је брижљиво контролисао кинематографију, посебно приказивање филмова, строго надзирући рад биоскопа. Непосредно задужен за цензуру био је министар просвете и вера Велибор Јонић. Најзад, после ослобођења Београда, убрзо по оснивању Филмске секције Југославије и Државног филмског предузећа, крајем 1944, отпочела је рад цензурна комисија при Врховном штабу НОВ и ПОЈ.

Немачки војни заповедник у Србији донео је, 25. маја 1941, Уредбу о раду биоскопа и изнајмљивању филмова, која је објављена у дневном листу *Ново време*, с ретроактивним деловањем од 1. маја 1941. године. Први део овог акта прописивао је под којим условима неко може да се бави приказивањем филмова:

„Молбе за дозволу имају се подносити Војном заповеднику у Србији на немачком језику у три примерка преко меснонадлежних крајскомандантура.

Молбе имају да садрже следеће податке:

1. име и презиме, датум и место рођења и место становања молиоца;
2. писмену изјаву молиоца да ни он ни његова жена нису Јевреји ни Цигани;
3. место где ће се обављати рад;
4. површина просторија у којима ће се обављати рад у квадратним метрима као и број седишта;
5. постојеће апаратуре са подацима о систему и години израде;
6. сопственик или поседник предузећа; у случају закупа име закупадавца, као и висина уговорене закупнине или кирије;
7. природа и висина уложеног обртног капитала, одвојено сопствени и туђи, као и подаци о учешћу јеврејског капитала;
8. име и презиме, датум и место рођења и место становања заменика; писмена изјава молиоца да ни заменици ни њихове жене нису Јевреји или Цигани.

Молбе се подnose на формуларима који се могу добити код меснонадлежних крајскомандантура.”

Изнајмљивање филмова регулисано је на сличан начин као и приказивање. Јевреји и Цигани нису се могли бавити ни овом

делатношћу. Једина фирма којој је дозвољено да настави предратну делатност, било је пронемачко предузеће *Тесла филм А. Г.* из Београда. Копије филмова осталих предузећа биле су конфисковане, а спискови свих филмова морали су бити предати немачком војном заповеднику. Биоскопи су смели стављати на програм једино оне филмове које је цензурисао и њихово јавно приказивање одобрио немачки војни заповедник у Србији. Власницима биоскопа било је дозвољено да изнајмљују филмове само од предузећа чији је рад био званично одобрен.

Производња филмова уопште није обухваћена Уредбом, јер за то није ни било потребе, будући да за њено организовање као континуиране професионалне делатности, што се посебно односи на дугометражне игране филмове, у Србији тада није било услова.

О непопустљивом ставу Немаца сведочи судбина предузећа *Дунав-филм акционарско друштво Београд* (ital. *Danubio Film S. A.*, нем. *Donau Film A. G.*). Фирму је основала група Италијана, дакле, немачких ратних савезника, заједно с неколицином „лојалних” Југословена. Предузеће се бавило увозом италијанских филмова веома успешно. И баш зато, да би спречио експанзију италијанских филмова, немачки војни заповедник у Србији поставио је Немца Георга Ота (*Georg Otto*), житеља Београда родом из Хамбурга, за управника *Дунав-филма*. Убрзо затим, дошло је до значајног смањења обима увоза италијанских филмова, чиме је заштићен повлашћени положај, исто тако пронемачког предузећа *Јуџоисџок-филм*, које је увозило и дистрибуирало искључиво немачке филмове.

Министарски савет донео је, 23. фебруара 1943, Уредбу о уређењу филмског промета која је ступила на снагу месец дана по објављивању – 23. марта 1943. године. Уредбом је предвиђено да се могу приказивати само филмови који су претходно добили одобрење цензурне комисије и цензурну карту издату од српског надлештва за цензуру. Поједини филмови могли су бити забрањени једино за млађе од 18 година. За извршену цензуру играних и пропагандних филмова предвиђено је наплаћивање такси од 1 динар по метру прегледаног филма. Цензура је вршена бесплатно за документарне филмове и недељне филмске прегледе немачке производње. Јеврејима и Циганима, као и њиховим брачним друговима, није било дозвољено да раде у предузећима за промет филмова, да отварају биоскопе, нити да буду запослени у њима. Право снабдевања биоскопа недељним филмским прегледима припадало је немачком *Друштво недељних прегледа Д. С. О. Ј.*

Свака биоскопска представа морала је бити састављена од:

- а) недељног прегледа (филмске новости)
- б) културног филма (документарни филм)
- ц) главног филма (играни филм).

Власници биоскопа морали су имати полицијску радну дозволу и

били су обавезни да се учлане у Удружење власника биоскопа.

Током периода између 17. марта и 9. септембра 1943, цензура је највише погађала ученике, јер им је забрањивала да гледају филмове који претходно нису били одобрени за школску омладину. Тек после прегледа филма и писменог одобрења цензора Одељења за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера, ученицима је било дозвољено да гледају поједине филмове. Одлуку којом је Министарство просвете и вера преузело послове цензуре филмова намењених ученицима основних и средњих школа, донео је министар Велибор Јонић, 17. марта 1943. године. За референта за позориште и филм (званичног цензора владе Милана Недића) одређен је др Живомир Младеновић, службеник у Одељењу за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера. Младеновић је гледао све биоскопске представе у окупираном Београду. Почев од месеца фебруара па до краја маја 1943. видео је близу 40 филмских представа у београдским биоскопима и о сваком филму написао реферат, у којем је дао мишљење да ли филм могу гледати ученици основних и средњих школа. Иако је о појединим филмовима имао лоше мишљење и сматрао их у уметничком погледу безвредним, ниједан од прегледаних филмова није оценио као штетан¹, па су ученици могли да их гледају. Међу прегледаним филмовима највише их је било немачке производње, који су били окосница тадашњег биоскопског репертоара.

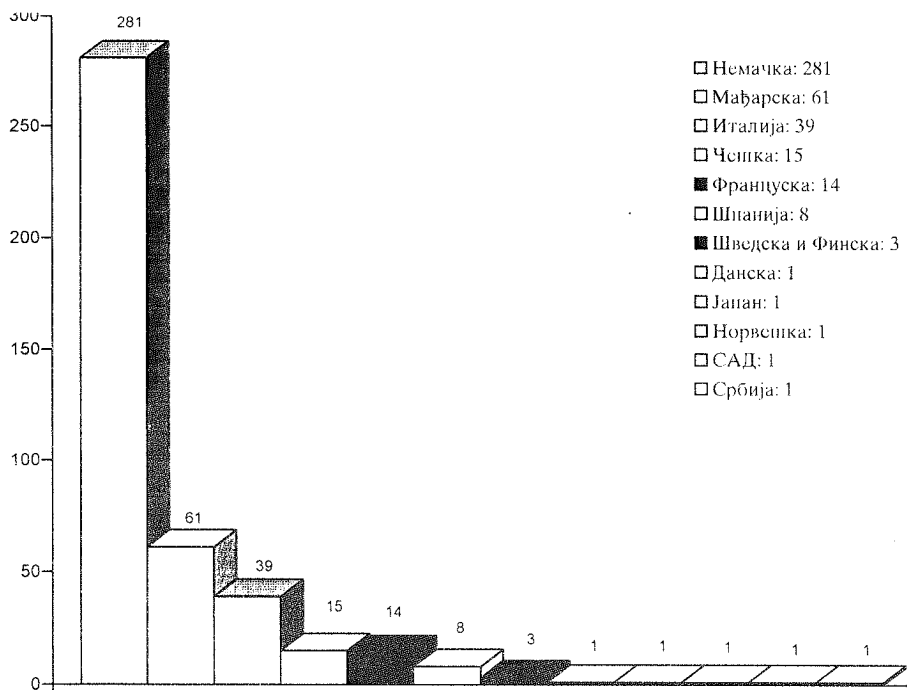
У окупираном Београду су, уз једини домаћи дугометражни филм произведен у Србији током II светског рата – *Невиност без заштитне Драгољуба Алексића*, приказани играни филмови увезени из следећих земаља:

1. Немачка	281	филм
2. Мађарска	61	"
3. Италија	39	"
4. Чешка	15	"
5. Француска	14	"
6. Шпанија	8	"
7. Шведска и Финска	3	"
8. Данска	1	"
9. Јапан	1	"
10. Норвешка	1	"

¹ Према документима која сам пронашао, само је један филм – *Њен први рандеву*, био забрањен за младеж испод 18 година. Међутим, нисам пронашао извор на основу којег бих закључио да је тај филм забрањен на основу негативне оцене цензора Министарства просвете и вера др Живомира Младеновића, или је иницијатива потекла од неког другог.

11. САД.....1 "
12. Србија1 " ²

Убедљива доминација филмова немачке производње јасно је и лако уочљива на следећем графикону:

Укупан број дугометражних филмова приказаних у окупираном Београду 1941–1944. по земљама у којима су произведени.

Једини филм из тога периода забрањен за ученике био је *Њен први рандеву* Министар просвете и вера Велибор Јонић наредио је средином марта 1943. да се ученицима основних и средњих школа забрани да гледају овај филм:

² Наведено према – Драган Јеличић: *Кинематографске делатности у окупираном Београду 1941–1945*, дипломска теза, Факултет драмских уметности, Група за организацију филмске и телевизијске делатности, Београд 1986 (рукопис у библиотеци Факултета), стр. 74.

„ 1) ОДЕЉЕЊЕ ЗА СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ

2) ОДЕЉЕЊЕ ЗА ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ

Молите се да, на основу одлуке Министарства просвете и вера IV бр. 1656/43 ученицима подручних Вам школа забраните посећивање филма *Њен први рандеву*, који у свом сликању школског живота, може да буде штетан за школску омладину због непедагошких примера које пружа.

Хитно је!

По наређењу Министра просвете и вера.”

„ДИРЕКТОРУ БИОСКОПА ‘ЈАДРАН’

Извештавате се да је ... ученицима свих школа забрањено посећивање филма *Њен први рандеву*.”

Посебну пажњу ваља посветити филму *Невиносџ без зашџиџиџе*, једином домаћем дугометражном играном филму произведеном у окупираној Србији, чији је продуцент, сценариста, редитељ и главни глумац био акробата Драгољуб Алексић. За свој филм искористио је део материјала насталих пре почетка Другог светског рата, на којима су снимљене његове акробатске вештине. Филм *Невиносџ без зашџиџиџе* завршен је у фебруару 1943. године. Прво је приказан властима ради цензурисања и добијања одобрења за јавно приказивање. Тој, првој пројекцији филма, како је забележено у дневном листу *Ново време* 13. фебруара 1943, поред осталих представника власти, присуствовали су Велибор Јонић министар просвете и вера, и његов помоћник Владимир Велмар-Јанковић:

„Ценећи амбиције и жртве двојице идеалиста пониклих у народу, Алексића и Живковића надлежне власти омогућиле су да се филм приказује. [...] Они (Јонић и Велмар-Јанковић, примедба М. С.) су били пријатно изненађени кад је преко екрана проговорено чистим српским језиком, кад су одјекнули топли звуци наше народне музике и кад је на платну заиграно српско коло. Тачно обавештени о појединим етапама снимања они су похвалили рад двојице пионира који ће једног дана свакако добити заслужено признање у историји домаћег филма.”

Филм *Невиносџ без зашџиџиџе* премијерно је приказан широј биоскопској публици у биоскопу *Таково*, 15. фебруара 1943. године. Представу је, поред Алексићевог филма, сачињавао и документарни филм (нисам успео да утврдим наслов) о негативним странама америчког начина живота. Алексићев филм је наишао на врло добар пријем код публике. Премијери је присуствовао и цензор Министарства просвете и вера професор др Живомир Младеновић. О филму је написао следећи извештај:

„Реферат о филму

Невиносџ без зашџиџиџе

Таково

После толико других својих вратоломних акробација, добро познатих београдској публици, окретни акробата и атлета Драгољуб Алексић, појавио се са најновијом и најсмелијом: са првим српским тонфилмом 'Невиност без заштите', у коме је он сам и писац, и главни глумац, и режисер, и, у друштву са Иваном Живковићем, механичарем, главни финансијер. Идеја о снимању дошла је Алексићу после великог успеха који је, на Божић 1942 год., имао кратак филм о његовим акробацијама. Снимање је почето у априлу, а завршено у септембру 1942 год. Снимао је Стеван Мишковић, ранији дописник агенција за филмске новости, у Живковићевој гаражи у Јовановој улици, са примитивним техничким средствима, уз грамофонску музику и са импровизованим сценама у којима су, поред Алексића играли његови пријатељи и на срећу пронађени глумци. Упркос свих могућих сметњи, Алексић је успео да прикаже први српски филм. Оно што се други, са већим материјалним средствима и са више уметничког смисла нису усудили ни да покушају, он је остварио.

Први српски тон филм је српски по српској, иако не увек књижевно правилној речи, по српским именима и по томе што износи како то на позивницама стоји, 'једну епизоду из живота нашег познатог акробате'. Та епизода се састоји у томе што атлета ослободи из руку напасника своју обожаваатељку Наду, коју маћеха силом хоће да уда за Петровића, свога пријатеља из младости. Ако овај млади Књажевчанин, бравар, са занатском школом као јединим школским квалификацијама, и није могао да у филму пружи књижевну садржину и уметнички укус, он је свој филм зачинио свим ефектима јурњаве, туче, полициских препада и вратоломних бекстава, који су му се највише допали у његовим узорима – слабим гангстерским и авантуристичким филмовима у другоразредним и трећеразредним биоскопима. *Први српски тон филм „Невиности без заштите“ претставља наиван и доста слаб почетак на једном уметничком пољу на коме су друге нације, не веће од наше, већ досијиле завидне резултате, али он заслужује јуну пажњу зато што је први и једини. Школска омладина може да види овај филм.*

Током четири недеље приказивања у Београду, филм *Невиности без заштите* видео је рекордан број гледалаца, преко 62.000. Посебно велико интересовање владало је за вечерње представе, тако да су се пред благајном биоскопа *Таково*, из вечери у вече, формирали дуги редови. Филм је приказиван и у унутрашњости, прво у Нишу, у биоскопима *Европа* и *Дом*.

За ову прилику посебно су драгоцени цензорски реферати о филмовима које је др Младеновић гледао. Захваљујући њима, ми данас, после више од пола века, можемо ближе да упознамо биоскопски репертоар у окупираном Београду, што свакако употпуњује сазнања о општем стању кинематографије у Србији током II светског рата. Младеновићеви реферати биће приказани у скраћеном облику, будући да нам то налаже простор којим располажемо:

1. »ПРОМАШЕНА ЉУБАВА«, 3. фебр. 1943, *Косово*:

- „Филм ‘Промашена љубав’ иде у ред најбољих филмова који се у овој сезони играју у Београду. То је један од оних, данас све ређих филмова, који сједињују у себи лепу музику, добру глуму и уметничку садржину.[...] И по књижевној садржини и по уметничкој режији, ‘Промашена љубав’ заслужује успех који је постигнут. Филм није потребно забрањивати школској омладини.”
2. »КУЛТУРНИ ФИЛМОВИ«, 3. фебр. 1943, *Таково*:
 „Последња серија културних филмова претставља срећно сједињење лепога и кориснога. Сита филмова неуметничке садржине и вртоглавих акробација, публика са симпатијама прима научне филмове и посећује их у све већем броју.
 Министарство просвете је добро урадило што је културне филмове препоручило школској омладини.”
3. »ЧЕЖЊА ЗА ШПАНИЈОМ«, 3. фебр. 1943, *Таково*:
 „Овде је у основи лепа замисао упропашћена неозбиљном обрадом, а песма, која испуњује већи део филма, као да је постала сама себи циљ. [...] И поред лепоте главне јунакиње, њена мелодична гласа и пријатних шпанских песама, филм ‘Чежња за Шпанијом’ не чини пријатан утисак. Најпре, технички он је несавршен. Снимање је вршено у рђавом, блештавом осветљењу. Режија је исто тако слаба. Свађа праља и трка око замењених гађа неукусни су и непотребни. Главна јунакиња пева и кад треба и кад за то нема никаквих разлога.
 Филм није потребно забранити школској омладини.”
4. »СУДИТЕ МИ...«, 4. фебр. 1943, *Косово*:
 „Филм има свог смисла само ако претставља једну врсту праве позоришне уметности и ако је садржајно књижеван. Предратни француски филм испуњавао је у највећој мери ове услове. Сада су такви филмови ретки, и зато филм ‘Судите ми...’ заслужује пажњу.[...] Све је у овој драми реално и зато ефективно.
 ‘Судите ми’ ... иде у ред бољих и озбиљних филмова, и није га потребно забранити школској омладини.”
5. »ВЕСЕЛО СРЦЕ«, 4. фебр. 1943, *Балкан*:
 „Беч је на филму уобичајени град веселих провода и незлобних људи. Филмови са темом из бечког живота најчешће су ведри, лако забавни и са срећним свршетком.
 Филм ‘Весело срце’ има у основи тему подесну и за драматичније дело, али та је тема обрађена ведро.[...]
 ‘Весело срце’ иде у ред бољих филмова, и није га потребно забрањивати школској омладини.”
6. »ГВОЗДЕНА КРУНА«, 14. фебр. 1943, *Нова Европа*:
 „Велика реклама која је чињена филму ‘Гвоздена круна’ није била неоснована. То је један од најјачих филмова сезоне, и несумњиво најмонументалнији. С њиме је италијанска филмска продукција показала своју дораслост високим уметничким и техничким

остварењима савременог филма и своју супериорност над филмовима других нација које су данас у стању да се појаве на европском филмском тржишту.[...]

И као илустрација прохујалих векова и као највише уметничко оваплоћење, филм 'Гвоздена круна' заслужује сваку препоруку и успех који, уосталом, и има."

7. »ГРЕХ ВЕЛИКОГ ГРАДА«, 15. фебр. 1943, *Таково*:

„После филма 'Љубав и мржња' са предметом из финског живота, дошао нам је филм који је не само из финског живота, него и филмске националне продукције. У томе и јесте занимљивост овога иначе доста слабог филма.[...]

У филму има доста необјективности и недоследности, – али и лепих, живописних северних пејзажа шума и вода, који су нови и пријатни за наше очи.

Иако са неизбежним манама једне почетничке филмске продукције прилично неуметнички режиран, филм 'Грех великог града' је недовољно користан, јер указује на негативне појаве у граду и на свежину и лепоту сеоског живота."

8. »КРАЉИЧИНО СРЦЕ«, 17. фебр. 1943, *Косово*:

„Раније на сва уста слављени историски филм 'Краљичино срце' имао је репризу у биоскопу 'Косову', који, између свију других репризних београдских биоскопа, има највише смисла да пронађе и одабере успеле већ приказане филмове.[...]

'Краљичино срце' је филм пун драматичних сукоба између меке јужњачке осећајности и северњачке окрутности. У њему има оживљавања личности и догађаја из 16 века, датих са несумњиво подробном студијом личности времена и места. Због тога овај филм може да буде користан за школску омладину."

9. »ГАБРИЕЛА«, 18. фебр. 1943, *Двор*:

„Као уметничка интерпретација стварног живота, моралан и поучан филм 'Габриела' заслужује препоруку школској омладини."

10. »ШКОЛА СРАМЕЖЉИВАЦА«, 19. фебр. 1943, *Јадран*:

„Филм 'Школа срамежљиваца' је лако забавне садржине, са добром режијом и озбиљном глумом, те га школска омладина може гледати."

11. »ПАРАДА ЛЕПОТЕ«, 20. фебр. 1943, *Теразије*:

„'Парада лепоте' је филм са садржином из артистичког живота, у коме су реалистички изнете све радости од успеха и тегобе самоодрицања у животу правих балерина. То је филм чија је намера пре да заблесне сјајем но да троне садржином, зато се гледа без замора и затим брзо заборавља.

Ученицима се овај филм не мора забранити."

12. »УБИЛА ИЗ ЉУБАВИ«, 21. фебр. 1943, *Палас*:

„Има у овом филму нечег што се не може испричати речима, а што снажно делује. То је онај специфички штимунг Финске и њених

про-зирних језера опкољених бујним шумама, зелених ливада, тешке влажне земље и дубоког неба прошараног лелујајавим облацима. Ту су људи мрачни и тајанствени; они мало говоре, али много мисле и осећају. Осмех и веселост код њих су ретки, али кад се јаве они заблистају као свеже и чедно северњачко пролеће.

Филм 'Убила из Љубави', иако са тешком, криминалном садржином, реалистички слика живот и људе једне далеке северне земље и зато може да буде користан за школску омладину."

13. »ВРАТИ МИ СЕ«, 22. фебр. 1943, *Србадија*:

„'Врати ми се' је филм који узбуђује до суза и који се пријатно и без замора гледа. Школска омладина може да га види."

14. »ЗАВИЧАЈ«, 23. фебр. 1943, *Авала*:

„Још давно пре рата појавио се филм 'Завичај' и пожњео заслужен успех онда када је уметничка конкуренција на платну била много већа но што је то данас случај. [...]

У 'Завичају' је расветљен проблем сукоба између схватања једне патријархалне и помало лицемерне средине и нових схватања о праву јединке да честитим животом искупи своје случајне погрешке. Драмска радња је продубљена са романсијерским замахом, а одлични глумци је носе са пуном реалистичком убедљивошћу.

Филм се може дозволити школској омладини."

15. »ИЛУЗИЈА«, 24. фебр. 1943, *Косово*:

„'Илузија' претставља још један нови филм са предметом из уметничког, овде из позоришног живота. Таквих филмова било је у овој сезони неколико: 'Рембрант' – о сликару, 'Хоћу да живим' – о певачу, 'Парада лепоте' – о балеринама. 'Илузија' не иде у ред бољих филмова ове врсте; напротив, пре би се могло рећи да има мана које су за гледаоца бољег укуса доста осетне. [...]

По површној садржини и моралној лабавости, филм 'Илузија' не заслужује нарочиту препоруку, али се не мора ни забранити школској омладини."

16. »ПРЕМИЈЕРА ЉУБАВИ«, 25. фебр. 1943, *Београд*

„Филм је проткан пријатном лаком музиком, балетом и укусном духовитошћу, освежава и подстиче животну радост и зато спада у ред филмова који школска омладина може да гледа."

17. »НЕПОЗНАТИ ЉУБАВНИК«, 27. фебр. 1943, *Врачар*:

„Пошто је исцрпао највећи број тема из младићког живота, немачки филм у последње време све чешће прелази на интимне доживљаје господе и дама у зрелијим годинама, најчешће распуштеница и распуштеника, задржавајући се при томе нарочито на проблемима и кризама брака.[...]

'Непознати љубавник' је филм који почива на заплету и симпатијама међу искусним особама.[...]

- ‘Непознати љубавник’, или под правим именом ‘Воз одлази’ је филм који почива на заплету; садржајно и сценски он иде у ред сасвим просечних филмских производа. Школској омладини он се не мора забранити.”
18. »ЈАЧА ОД ЉУБАВИ«, 28. фебр. 1943, *Србадија*:
 „Филм ‘Јача од љубави’ је драма из немачког паланачког живота. У њему главну, иако не најсимпатичнију улогу, игра наш земљак Светислав Петровић. [...] ‘Јача од љубави’ је филм на криминалној бази, али му је обрада прилично вешта. Школска омладина може да га види.”
19. »ПЕСМА ЉУБАВИ«, 1. март 1943, *Јадран*:
 „У гл. ул. Зара Леандер и Виктор Штал.
 ‘Песма љубави’, – или, под правим именом ‘Велика Љубав’ – један је од најбољих филмова који су се у последње време приказивали у Београду. Он је то и по необично занимљивој садржини, узетој из догађаја наших дана, и по уметничкој режији, достојној изврсне глуме одличних глумаца.[...] Велико филмско предузеће ‘Уфа’ наменило је ‘Песму љубави’ за јубиларно приказивање о двадесетпетогодишњици свога рада. Овај филм то заслужује и по интересантном предмету и по полетном темпу радње и по уметничкој режији. Школској омладини он се може дозволити.”
20. »ЉУДИ ИЗ ВАРИЈЕТЕА«, 2. март 1943, *Балкан*:
 „’Људи из варијетеа’ не отскаче много од сличних артистичких филмова. У њему је главна тема зачињена варијетским продукцијама, нарочито балетом. У свему томе нема ничег што би било од штете по школску омладину.”
21. »ЦЕНИ И ГОСПОДИН У ФРАКУ«, 3. март 1943, *Авала*:
 „’Цени и господин у фраку’ је филм криминалне садржине који се, да би се допао публици, срећно завршава. У њему као и у ‘Илузији’, симпатични глумац Јоханес Хестерс неодољивим налетом осваја девојку коју воли.[...] Овај филм је пун заплета и занимљивих сцена. Иако са садржином срачунатом да се допадне просечној публици, он се уметнички не спушта испод граница педагошки недозвољених, те се не мора забранити школској омладини.”
22. »ДИЗЕЛ«, 6. март 1943, *Нова Европа*:
 „’Дизел’ је велики филм из историје техничких проналазака, који се ових дана приказује као јубиларни филм о двадесетпетогодишњици филмског предузећа ‘Уфа’, иде у ред филмова о великим људима проналазачима и уметницима, какви су и занимљиви и инструктивни. [...] По уметничкој вредности и по инструктивној садржини ‘Дизел’ је педагошки погодан за школску омладину.”
23. »ВОЛИ МЕ«, 8. март 1943, *Београд*:
 „’Воли ме...’ је трећи филм у низу јубиларних филмова филмског предузећа ‘Уфа’, али ко зна који по реду међу филмовима варијетске

садржине и оперетског карактера. Публици која од филма не захтева уметничке позоришне ефекте допадају се овакви филмови, који су садржајно обично утолико беднији, уколико се више ослањају на блесак варијетских сцена.[...] Све у свему филм 'Воли ме...' изазвао је код широке публике допадање које не заслужује. Посматран и цењен апсолутним позоришно-филмским мерилом, он је филмска ревија која филмску уметност спушта на уметнички ниво веселог позоришта варијетског карактера. Иначе у овом филму нема педагошки неподесних места те се не мора забранити школској омладини."

24. »ДВА СВЕТА«, 8. март 1943, *Морава*:

„'Два света' је један од најслабијих филмова сезоне. Био је само још један тако неуметнички филм, и опет мађарски: 'Повратак', игран крајем јануара прошле године. Филм 'Два света' има ту несрећу да је поставио на платно скоро све несимпатичне фигуре и упустио их у нимало занимљивој радњи.[...] Без икакве уметничке привлачности, приказиван у другоразредном биоскопу, филм 'Два света' игра се скоро пред празном салом. Како у њему иначе нема никаквих педагошки неподесних сцена, овај филм се не мора забрањивати школској омладини."

25. »КАЗАНОВА СЕ ЖЕНИ«, 9. март 1943, *Косово*:

„'Казанова се жени' је филм карактеристичан за снижавање критичног нивоа филмске уметности. Повлађујући укусу и допадању широке публике жељне краткотрајне разоноде, савремени филм све више постаје филмована ревија герли и жонглера. 'Казанова се жени' се, иначе, не мора забранити школској омладини."

26. »БЕСМРТНО СРЦЕ«, 11. март 1943, *Косово*:

„У мору веселих филмова пуних ревија и музике долази као освежење један озбиљан драмски филм какав је 'Бесмртно срце'. И то је филм из историје проналазака, сличан филму 'Дизел', нимало слабији од овога. Као драмско уметничко дело, ово је један од најбољих и најпотреснијих филмова ове сезоне.[...] И по занимљивој историској теми, и по убедљивој игри талентованих карактерних глумаца, и по ретким и занимљивим сценама, какве су ... суђење научнику Бехајму, излагање оптужених на срамни стуб, итд, – 'Бесмртно срце' је филм који заслужује сваку пажњу као и препоруку школској омладини."

27. »УБИЦА НА ОКЕАНУ«, 15. март 1943, *Теразије*:

„'Убица на океану' је типичан криминални филм.[...] Овакви филмови су у последње време учестали на филмској пијаци.[...] Иако пун тешких па чак и језивих сцена, филм 'Убица на океану' је израђен уметнички убедљиво, са психолошким продубљавањем и тачним мотивисањем поступака личности. Како свирепог злочинца

- на крају постиже заслужена казна, филм је, у неку руку, и поучан, и не би се морао забранити школској омладини.”
28. »ОСУЂЕНИ НА ЖИВОТ«, 16. март 1943, *Двор*:
 „’Осуђени на живот’ је филм који далеко надмашује читав низ других мађарских филмова. То је несумњиво једно од најозбиљнијих филмских дела у овој сезони. [...] ‘Осуђени на живот’ је филм напете радње, узбудљивих сцена и снажних душевних преживљавања. По озбиљности теме, по укусној режији и уметничкој глуми, спада у ред бољих филмова, који заслужују препоруку школској омладини.”
29. »ВЕЧЕРА ЗАВЕРЕ«, 17. март 1943, *Тојола I*:
 „У филму ‘Вечера завере’ има и сувише и много динамике и ужаса, а мало психолошке утанчаности, што указује на тренутни замор у инвентивном понирању у прошлост италијанске филмске индустрије. ‘Вечера завере’ се не мора забранити школској омладини.”
30. »КАВАЛЕРИЈА РУСТИКАНА«, 17. март 1943, *Морава*:
 „У свом плодном стварању на пољу филма Италијани се радије држе успешних књижевних дела но нових мотива. Књижевно-историски филм, да га тако назовемо, постао је специјалитет италијанске филмске индустрије. [...] Као живописна илустрација једног књижевног дела, снимљена у оригиналном амбијенту, ‘Кавалерија рустикана’ је филм који има више инструктивно педагошку но уметничку вредност, како за широку публику, тако и за школску омладину.”
31. »ХОТЕЛ ПЛАВА ЗВЕЗДА«, 19. март 1943, *Нова Европа*:
 „Са филмом ‘Хотел Плава звезда’ чешка филмска продукција се појављује пред нашом публиком први пут са једним уметнички другоразредним филмом. Идући за примерима празног сјаја и веселе интриге неуметничких филмова других нација, Чеси су овде напустили филм психолошке драме, у коме су скоро ненадмашни, и огледали се, са мање успеха, на веселој и површној оперети. [...] Са више дискретности у режији, са озбиљнијим психолошким продубљавањем и мотивисањем поступака код личности, од овакве се теме могао начинити врло добар филм. Али режисеру је било лакше да наниже сцене баналне интриге и јевтине комике. Зато су у овом филму настали многи детаљи (Сузанино наседање у раскошном хотелу; Валдемирово преоблачење у портира итд.) који немају непосредне везе са радњом. Овај се филм, иначе, не мора забранити школској омладини.”
32. »У 5 и 40«, 23. март 1943, *Шумадинац*:
 „Мађарски филм ‘У 5 и 40’ има за тему расветљење једног злочина из париских отмених кругова. Известан део биоскопске публике радо гледа овакве криминалне филмове, и то је разлог што се овај филм упорно одржава на репертоару у трећеразредним биоскопима. [...] Филм ‘У 5 и 40’ је прилично пристojно обрађен и у њему

- играју добри глумци у доста реалистичној режији. Зато га није потребно забрањивати школској омладини.”
33. »КЛАРИСА«, 18. мај 1943, *Јадран*:
„У последње време све чешћи су филмови у којима су главне личности жене. У време када су мушкарци на фронту и када се све позадинске дужности пребацују на жене, то је сасвим разумљиво. Најрађе обрађиван тип на платну јесте самостална, јака жена, која верује да је у стању да се реши свих женских слабости и да се сама пробија кроз живот.[...] Филм ‘Клариса’ је уметнички режиран и са природном и добром глумом те се може допустити школској омладини.”
34. »ТРАГЕДИЈА ЈЕДНЕ ЉУБАВИ«, 19. мај 1943, *Београд*:
„Свет нерадо иде у биоскоп да плаче; толико смо навикнути да на филму гледамо пријатно остварење својих снова, да нам свако рушење тих илузија ствара бол. ‘Трагедија једне љубави’ је филм којим се није хтело да публику привлачи веселим, него баш трагичним, и отуда истицање те црте и у самом називу филма.[...] ‘Трагедија једне љубави’ је један од бољих и уметнички озбиљнијих филмова који, и по одличној оперској музици и песми, и по уметничкој режији и глуми заслужује препоруку школској омладини.”
35. »КАД СРЦЕ ГОВОРИ«, 20. мај 1943, *Јадран*:
„‘Кад срце говори’ је филм ведре романтике и живе радње и може се допустити школској омладини.”
36. »ОСТАВЉЕНА«, 29. мај 1943, *Врачар*:
„У филму има потресних драмских тренутака за које су способни француски глумци, нарочито обдарени за карактерне и драмске улоге. Филм се може допустити школској омладини.”

Новембра месеца 1944, дакле, чим су опште ратне прилике то допустиле, већ су биле организоване две нове кинематографске установе: *Филмска секција Југославије* и *Државно филмско предузеће*. Сам по себи, овај податак убедљиво сведочи о великој пажњи и бризи коју је државна власт авнојевске Југославије посвећивала кинематографији. Разлог за то превасходно лежи у схватању важности филма као тада најмоћнијег пропагандног средства. Зато и не треба да чуди податак што су први филмски производи настали пред крај рата и две године после ослобођења, били документарно-пропагандни филмови и филмске новости, и што смо на појаву првог послератног домаћег дугометражног играног филма – *Славица*, морали сачекати до 1947. године.

Таквом односу према кинематографији, с обзиром на превасходно пропагандну службу која јој је додељена, сасвим логично, морала је бити додељена одговарајућа потпора у виду строге и ефикасне цензуре. Делатност цензуре дефинисана је Уредбом о војној цензури која је ступила на снагу истога дана кад је објављена у *Полицији*, 13.

новембра 1944 (акт је потписао начелник Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, ген. Арсо Р. Јовановић). Иако се ради о пропису општег типа: не односи се само на кинематографску цензуру, њој (кинематографији) је посвећена „одговарајућа пажња” сразмерна схватању улоге и значаја филма у круговима власти тога времена:

„Одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ прописује се за целу ослобођену територију Југославије следећа Уредба о војној цензури.

Чл. 1.

Војној цензури подвргава се: сва дневна и повремена штампа, књиге, брошуре, летаци и остале публикације домаћег и иностраног порекла;

књиге и остале публикације издате или увезене под окупацијом; сви филмови;

сва пошта и све депеше упућене у земљу или у иностранство;

све депеше и дописи иностраних новинара, дописника и новинарских извештача.

Чл. 2.

Војну цензуру врше штабови корпуса и корпусне војне области, Команда града Београда, самосталне дивизије итд.

У ту сврху поставиће штабови, односно команде, војне цензоре као своје органе код штабова корпуса и дивизија, а по потреби и код штабова бригада и одреда, затим код корпусних војних области и команди подручја, а по потреби и код команди места.

Главни штабови поставиће војне цензоре за своју територију, а Врховни штаб за целу ослобођену територију Југославије. Цензори главних штабова обједињују рад свих војних цензора на својој територији, и дају им упутства за рад и надзиру их, а цензор Врховног штаба врши ову дужност за читаву земљу.

Против одлуке цензора корпуса и корпусних војних области нема жалбе, али цензори главних штабова могу њихове одлуке преиначити, а такође и сами непосредно донети своју одлуку. Ово право припада и цензору Врховног штаба за читаву земљу.

Чл. 3.

Војном цензору морају се ради претходног одобрења пријавити све публикације и филмови.

Књиге, публикације и филмови издати у земљи или увезени под окупацијом не смеју се ширити нити растурати без одобрења цензора. То исто важи и у погледу књига и публикација унесених из иностранства.

Пре но што војни цензор да одобрење никаква се пошта ни депеша не смеју одаслати.

За сваку публикацију или филм, које војна цензура одобри, цензор поставља на посебном полутабаку папира на коме је назначено име писца, продавца и томе слично, печат на коме пише: цензурирано, са датумом и потписом цензора.

Чл. 4.

Војна цензура забраниће издавање и растурање публикација и филмова као и одашиљање поште и депеша:

које откривају војну тајну;

које слабе ратни напор народа Југославије, мобилизацију, организовање позадине за ратне циљеве, борбени морал и сл.;

које би штетиле ратним напорима савезничких држава или ишле на штету – морално и материјално – армија савезничких држава;

које су уперене противу тековина народно-ослободилачке борбе и њеног успешног настављања, као и оне којима се тековине те борбе омаловажавају;

сваку врсту пропаганде која би ишла на корист немачких завојевача, односно изражавала фашистичке тенденције, или ишла на изазивање брато-убилачке борбе или сукоба међу народима Југославије.

Чл. 5.

Сваки прекршај прописа ове Уредбе биће кажњен.

У случају избегавања или изигравања војне цензуре подлежу кажњавању организатори, власници просторија, односно писци, штампари, издавачи и растурачи.

Казнени поступак ће водити и казну изрицати војни судови по прописима Уредбе о војним судовима од 24-5-1944 године, и то на предлог војног цензора. Војни цензор ставиће тај предлог непосредно или преко органа других војних и цивилних власти.

За прекршај прописа ове Уредбе изрицаће се, поред казни предвиђених у Уредби о војним судовима још и казне у конфискацији пропагандног материјала и објеката на којима је израђен (штампарије, циклостил, фото-камера итд.).

Против иностраних новинара и извештеља, изрицаће се казна одузимањем акредитива или изгоном из земље.

Чл. 6.

Ова Уредба ступа на снагу одмах после објављивања.”

О делатности цензуре сведочи један драгоцен документ – једини такав који сам успео да пронађем: Извештај цензора Врховног штаба НОВ и ПОЈ, извесног Драг. Миленковића, који је 28. новембра 1944. прегледао једанаест страних филмова (енглеске и америчке производње) и донео следећу одлуку:

А) Одобрени филмови

1. »КОНВОЈ«
2. »ПАДОБРАНЦИ«
3. »МАЛТА«
4. »ПОБЕДА У ПУСТИЊИ«
5. »ДЕВЕТОРИЦА«

6. »НЕБЕСКИ ГИГАНТ«
7. »РАТ НА ПАЦИФИКУ«

Б) Филмови који нису одобрени

1. »РОНИМО У ЗОРУ«
2. »МИ СЕ БОРИМО НА МОРУ«
3. »КРИЈУМЧАРЕНА РОБА«
4. »СРЕБРНА ФЛОТА«.

После ослобођења Југославије 1945, такође је вршена цензура кинематографије. Имала је различите облике и била је организована на разне начине, али је увек постојала у српској (и југословенској) кинематографији после II светског рата. Данас је, због општепознатих разлога које овде није нужно детаљније образлагати, оштрој цензури далеко више изложена свемоћна и свеприсутна „осма сила” – ТЕЛЕВИЗИЈА.

А кинематографија? Није ли се, захваљујући супериорности телевизије у области информисања и пропаганде, коначно ослободила једновековног баласта – ЦЕНЗУРЕ? И, ако је то тако, куда онда иде кинематографија, куда иде филм, куда иде филмска уметност?....

Miroslav Savković

CENSORSHIP OF CINEMATOGRAPHY IN SERBIA 1941-1944

Summary

The need to censor cinematography, almost as old as cinematography itself, stems from the realization that film possesses great power, greater than any other art, or means of mass communication older than film, to affect the minds of a large number of people, but also from the irresistible need, first and foremost of the members of the political establishment, to use this power to their greatest advantage. Censorship, from the point of view of its object, can be viewed from two perspectives: when the object of censorship are films, and when cinematography in its entirety is censored, (production, distribution and exhibition of films, as well as other supplementary activities). Only when this broader, in-depth analysis of censorship is taken does its all-encompassing scope and power become evident. In view of the fact that a film is in its nature a manufactured goods, the simplified understanding of censorship as the control of the film's content only is one-sided and wrong, and belies the objective reality of the historical development of cinematography and film art to the present. The censors in this century have constantly kept in mind the fact that the full success of censorship can be achieved only through the control of the entire process of production, distribution and exhibition of films, carried out as strictly as the control of film contents. The relative success of censorship depends on the time and place it is carried out, but such considerations exceed the limits of this paper.

Doing research on the state of cinematography in Serbia during World War II, I have discovered several diplomatic sources which testify that, from its inception, cinematography has had censorship for its „constant companion and tutor”.